

Петро Моціяка

●

ЙОСИФ ЛЕЦІУС НА ЧОЛІ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА В НІЖИНІ (1913 – 1914 рр.)

У дослідженні простежується історія директорства Йосифа Леціуса в Інституті князя Безбородька, яке було нетривалим (один рік). На основі опрацьованих архівних документів постає фігура вмілого адміністратора і господарника, талановитого і далекоглядного педагога, що зробив спробу кардинальної перебудови інституту і яка, на жаль, не з його вини не була завершена.

Ключові слова: Історико-філологічний інститут князя Безбородька, гімназія, Академія гуманітарних державних наук, кімната-музей Гоголя, Міністерство народної освіти, депортація.

Йосиф-Ернест Андрійович Леціус (1860 - ?) очолював Історико-філологічний інститут у Ніжині всього тільки один рік з вересня 1913 р. по вересень 1914 р., проте залишив помітний слід в історії ніжинської вищої школи, передовсім спробою кардинального і всебічного оновлення діяльності інституту.

На жаль, у архівних фондах Історико-філологічного інституту, що зберігаються у відділі державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, відсутній формулярний аркуш (аналог сучасного аркуша обліку кадрів) Й. Леціуса, звідки можна було б детально дізнатися про його життєвий шлях до приходу на директорську посаду в Ніжині. Крім того, постать Й. Леціуса не була об'єктом уваги дослідників, окрім короткої згадки в праці Г. В. Самойленка і О. Г. Самойленка «Ніжинська вища школа: сторінки історії». І тому завданням нашого нарису буде спроба створення цілісного портрета Й. Леціуса з опорою виключно на архівні матеріали.

Професор Йосиф Андрійович Леціус викладав класичну філологію з 1885 року. Протягом 1885 – 1911 рр. працював у Київському університеті. Був у 1890-1899 рр. головою Київського товариства класичної філології і педагогіки. Після виходу у відставку в 1911 р. два роки працював директором Естляндської дворянської гімназії в м. Ревель [1].

Професор Й. Леціус 20 серпня 1913 р. був призначений директором Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині (публікація в «Правительственном вестнике» №186 за 1913 рік) з посадовим окладом 6 тис. рублів (без вирахування) та встановленою пенсією в 2400 рублів [2].

Після призначення на посаду він відразу поринув у вир фінансово-господарської

© Моціяка Петро Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

і навчальної діяльності закладу. 6 і 7 вересня 1913 р. під керівництвом нового директора відбулися перші засідання відповідно правління та конференції інституту. На засіданні правління Й. Леціус запропонував низку першорядних заходів, а саме: телефонізувати інститут, провести електричну сигналізацію в приміщення інституту і гімназії, привести до належного стану інститутський парк. Тоді ж розглядалася пропозиція Ніжинського відділення акціонерного товариства «Вл. А. Долинський» щодо облаштування в інституті електричного освітлення, і на другому засіданні правління 9 вересня було ухвалено реалізувати цю пропозицію в місячний термін [3]. У відповідності з ухвалою правління технічна контора «Енергія» надала кошторис на облаштування електричного освітлення в інституті на суму 12 тис. 829 руб. 94 коп. [4]. А вже 5 жовтня 1913 р. у головній будівлі інституту було встановлено телефон [5].

Директор відразу ж звернув увагу правління на те, що обслуговуючий персонал (так звані служителі) навчального закладу, «який має безпосереднє спілкування з учнями і студентами, одягнений вкрай непристойно і тому їм треба видати казенні лівреї» [6]. Правління підтримало пропозицію директора. 7 січня 1914 р. на засіданні правління директор інституту поставив питання «про невідповідність зарплати деяким із служителів з покладеними на них обов'язками». Було ухвалено збільшити місячну зарплатню всім служителям від 1 до 3 руб. [7]. Протягом січня – березня на засіданнях правління неодноразово ухвалювалися рішення щодо надання грошових субсидій викладачам інституту і гімназії на лікування. Так, зокрема у січні викладачу гімназії Римші було видано 300 руб. на лікування його та дочки, у лютому – 250 руб. на лікування дружини писаря гімназії Проценка, а в березні – на лікування членів сімей Заболотського, Живаго і Смирнова – по 200 руб. кожному [8]. Це свідчить про те, що Й. Леціусу не були байдужими клопоти та проблеми членів колективу і за першої ж можливості він намагався допомагати.

Трохи пізніше Й. Леціус прохав міністра освіти Л.А. Кассо прийняти його і обговорити питання про «загальний стан Інституту [...], і особливо про ті будівельні роботи, які тут мають бути в найближчому майбутньому [...] Приступлю до складання планомірного проекту необхідних робіт з впорядкування і відтворення всього Інституту» [9]. Крім того, директор зауважував, що Інститут у Ніжині, порівняно з Петербурзьким, який має тільки одну будівлю, являє собою цілий маєток. На утримання такого великого господарства державна казна надає тільки 12 тис. рублів, що значно менше Петербурзького інституту, і з цю суму Інститут витрачає на одне опалення. Оскільки Інститут не мав жодної копійки спеціальних коштів, то директор пропонував ухвалити запровадження їх [10].

Коли в березні 1914 р. Свити Його Величності генерал-майор Воєйков надіслав до інституту запит щодо розвитку в навчальному закладі гімнастики і спорту, Й. Леціус відверто відповів: «Тут, взагалі, нічого немає і все страшно запущено. Сподіваюся, що завдяки підтримці Вашого Превосходительства мені вдасться тут дещо створити» [11]. Разом з тим у цьому ж листі до Воєйкова директор зауважував, що студенти виявили бажання займатися гімнастикою і прохали його надати їм таку можливість реалізувати. Директор відвів студентам одну з кімнат для гімнастичних занять і висловив думку про «необхідність введення штатної посади вчителя гімнастики і фехтування з окладом не менше 1500 рублів на рік з правом на пенсію» [12]. Крім приміщення, студенти також прохали директора придбати необхідні гімнастичні снаряди і спорядження. Правління інституту 25 листопада 1913 р. розглядало пропозицію директора і ухвалило «придбати для гімнастики паралельні бруси, трапецію і два шкіряних матраци» [13].

Проте директор розумів, що це ще не є вирішенням проблеми і запропонував правлінню ідею будівництва окремого приміщення для гімнастики, що й було ухвалено правлінням. Проект гімнастичного манежу був розроблений викладачем Ніжинського нижчого технічного училища інженером-технологом Пуліковським. Цей проект та всю необхідну документацію 6 січня 1914 р. було надіслано для схвалення та прийняття позитивного рішення до Міністерства освіти [14]. А в березні 1914 р. Й. Леціус у листі до міністра освіти Л. А. Кассо наголошував на невідкладності асигнувань

необхідних коштів на побудову гімнастичного манежу, а також власної інститутської електростанції (оскільки в грудні 1913 р. з'ясувалося, що спорудження в Ніжині міської електростанції відсунуто, за словами директора, *ad Calendas graecas* – тобто на невизначений час [15]. Крім того, у цьому ж листі до міністра Й. Леціус висловився досить категорично щодо фінансового забезпечення інституту. Ще раніше, він зауважував, що «Інститут знаходиться на порозі фінансової катастрофи (він отримує все ще ту ж суму на опалення, освітлення, найм обслуговуючого персоналу і ремонт, що й в 1875 р.; суми цієї ледве вистачає на опалення, а спеціальних коштів немає)» [16]. Тому директор наполягав на покращенні фінансування: «Якщо Міністерство бажає, щоби Інститут в м. Ніжині, нині неймовірно запущений, був приведений до порядку і надалі утримувався в порядку, – і, звичайно, воно цього бажає, – то воно повинно мати в своєму розпорядженні для цього свого закладу на ведення господарства не 12 тис. рублів на рік, а щонайменше 24 тис., а краще 25-26 тис., і, крім того, воно повинно вимагати від казни відсотків від капіталу, пожертвованого кн. Безбородьком, і вжити їх на поточні потреби Інституту в якості спеціальних коштів останнього» [17].

Не обмежуючись ґрунтовним листуванням з міністерством, директор 10 червня 1914 р. їде до міністра Л. А. Кассо «обговорити особисто потреби Інституту» [18]. Так, зокрема, на думку Й. Леціуса, інституту вкрай був потрібен на 1915 рік кредит 40 тис. руб. «на встановлення елементарного благоустрою, та кошти на окрему будівлю для бібліотеки». Крім того, директор прохав дозволу збудувати окрему будівлю для гімназії в 1916 р., а також «...якщо ми зможемо 1917 р. побудувати ще й інтернат та облаштувати центральне опалення в головному корпусі, то вся робота з впорядкування інституту буде завершена» [19]. Клопотав також директор і за професорів інституту щодо внесення змін в уже розроблені і подані до Державної думи штати університетів та включення професорів історико-філологічних інститутів до спільного закону, оскільки «професори дуже потребують деякого покращення свого більш ніж скромного матеріального становища» [20].

Проте таким масштабним планам перебудови не судилося здійснитися. Відчутного удару по намірах директора завдало рішення будівельного комітету міністерства народної освіти, який розглядав проект гімнастичного залу і 5 травня ухвалив відхилити його як неприйнятний [21]. 29 червня 1914 р. Й. Леціус знову в міністерстві доводив, що технічні характеристики гімнастичного залу є обґрунтованими і прохав повторно розглянути поданий проект [22]. Але чиновники міністерства були невблаганними.

У плани Й. Леціуса входила також і реорганізація навчального закладу. Так, зокрема, у доповідній записці міністру (на 10 аркушах) від 15 грудня 1913 р. директор пропонував «за збереження нині існуючого інституту [...], відновити юридичний ліцей, який існував протягом 35 років. Об'єднаний вищий навчальний заклад міг би бути названим Ніжинською Академією». Директор доводив, що «відновлення ліцею при цьому є здійсненим без значних витрат. Необхідна кількість аудиторій і приміщень бібліотеки може бути відведеною у головній будівлі інституту за умови ліквідації інтернату. Знадобляться тільки двоповерхові флігелі у садибі інституту з 8-а квартирами для професорів і викладачів юридичного відділення, пропонованої мною Ніжинської академії гуманітарних державних наук» [23]. Оскільки Й. Леціус пропонував на додачу до всього надати інституту право на спеціальні кошти, то навіть, незважаючи на приятельські стосунки з міністром Л.А. Кассо (таке, здається, мало місце), цей проект було залишено без позитивного вердикту міністерства.

Крім того, у доповідній записці на ім'я міністра Й. Леціус також пропонував ввести для студентів Історико-філологічного інституту 5-ий рік навчання – виключно для педагогічної і дидактичної підготовки майбутніх вчителів і прохав «з наступного академічного року курс навчання в Інституті продовжити на 5-й спеціально педагогічний рік» [24]. Незважаючи на очевидну слушність подібної пропозиції, інститут так і не дочекався схвалення подібної реформи. Скрута з вільними коштами, а також подих майбутньої війни і потім її початок улітку 1914 р. не дозволили міністерству освіти прислухатися до ідей Й. Леціуса і підтримати їх реалізацію.

Реформаторський запал директора колектив інституту беззаперечно підтримував, розуміючи логіку і необхідність реформування навчального закладу у відповідності з вимогами часу. Ось витяг з протоколу засідання конференції інституту від 25 січня 1914 р.:

«2. Слухали: Пропозицію п. Директора з питання про розширення програми викладання на класичному відділенні III-IV курсів з метою усунення існуючих прогалин у цьому викладанні.

Ухвалили: Клопотати, відповідно до пропозиції п. Директора і професорів класичної філології, що приєдналися до його думки, перед Міністерством Народної Освіти про дозвіл ввести до кола предметів, які викладаються на згаданому відділенні, також історичну граматику грецької мови, історію античного мистецтва, історію античної релігії, з тим, щоб на курси вказаних предметів, що читалися б одночасно для всіх студентів відділення, було відведено по 2 год. на тиждень на кожен предмет» [25]. І вже 1 травня 1914 р. попечитель Київського навчального округу повідомляв Й. Леціуса, що міністерство дозволило включити ці курси з 1914-1915 навчального року в навчальний план класичного відділення [26].

На тому ж засіданні директор запропонував відновити щорічні урочистості в інституті в день річниці відкриття, тобто 14 вересня. Й. Леціус тоді ж запропонував також розпочати підготовку до майбутнього святкування в 1920 р. (у протоколі помилково вказано 1820 р. – П.М.) 100-річного ювілею вищого навчального закладу в м. Ніжині. Конференція ухвалила розпочати цю підготовку і готувати, зокрема, історію інституту і навчальних закладів, які існували раніше в його стінах [27]. Як бачимо, рішення щодо підготовки до ювілею було прийнято за 6,5 року до планованої дати урочистостей. Це свідчило, що Й. Леціус і колектив інституту усвідомлювали роль і значення Ніжинської вищої школи у поширенні освіти на теренах Російської імперії і планували гідно зустріти цей ювілей, який зміцнить авторитет інституту ще більше.

Цікавою була ще одна пропозиція Й. Леціуса, висловлена ним 31 травня 1914 р. і підтримана конференцією інституту. На думку директора, «бажано було б в інтересах навчальної справи ввести: 1) лекційні книжки для запису оцінок, які отримують студенти за домашнє читання, переклади, твори, на репетиціях (консультаціях. – П.М.) і екзаменах, що дає можливість краще стежити за успіхами кожного студента і що може справити благотворний вплив і на заняття самих студентів; 2) іменних студентських білетів» [28]. Це говорить про те, що він тонко відчував вимоги навчального процесу і добре розумівся навіть на такій, здавалося б, формальній стороні справи, як контроль. Сьогодні неможливо уявити студента без студентського квитка і залікової книжки, які пропонував ввести Й. Леціус ще на початку ХХ ст.

Піклуючись про суттєве покращення фінансування Інституту (з огляду на низку проблем, які терміново треба було вирішувати), директор не забував і про рівень матеріального забезпечення студентів. Його попередник І.І.Іванов проводив досить суворий режим економії коштів. Так, зокрема, тоді було суттєво скорочено видатки на утримання студентів, у т. ч. і на харчування. Крім того, так звані своєкошtnі студенти ще 12 березня 1912 р. прохали І. І. Іванова дозволити їм організацію гуртка для допомоги своєкошtnим студентам, які перебували у фінансовій скруті [29]. При цьому студенти посилалися на існування такого ж гуртка в Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті і за зразком статуту гуртка тамтешнього інституту підготували проект свого статуту. Комісія, створена для розгляду цього проекту, 13 квітня 1913 р. не знайшла можливим його схвалити [30]. І тільки з приходом на директорську посаду Й. Леціуса такий гурток 16 листопада 1913 р. конференцією Інституту було затверджено, а директор зробив внесок (під час першого благодійного збору коштів) 11 руб. 88 коп. [31]. У статті 1-ій статуту зазначалося: «Мета гуртка полягає в наданні у позику матеріальної допомоги тим своєкошtnим студентам Історико-філологічного Інституту князя Безбородька, хто має таку потребу» [32]. Зауважимо, що, станом на 1 січня 1914 р., в інституті навчалось 34 своєкошtnих студенти, і для них таке рішення було дуже важливим [33].

Реалізація однієї з пропозицій директора мала досить гучний розголос у пресі та громадській думці і була одним із мотивів його усунення із займаної посади. Йдеться про зміни в статусі кімнати (музею) М.Гоголя, що виникла з Гоголівської виставки і була присвячена 100-річчю з дня народження письменника [34]. Тоді ж, у ювілейні дні, було відкрито доступ відвідувачів до цього зібрання, яке розміщувалося в бібліотеці інституту. Проте восени 1909 р. правління інституту ухвалило рішення щодо дозволу відвідання кімнати-музею Гоголя «1 раз на місяць у першу неділю після 1-го числа з 12 до 2 години дня» [35]. Але відсутність окремого приміщення для музею та побоювання за цілісність бібліотеки під час відвідування його групами змусили правління слідом за тим ухвалити рішення про повну заборону екскурсій до того часу, поки не підшукають окремого приміщення для музею. Конференція інституту на своєму засіданні 23 січня 1910 р. приєдналася до ухвали правління, зазначивши, що заборона доступу до музею діє до «відшукання приміщення незалежного від бібліотеки» [36].

Таким чином, не попрацювавши і півроку, кімната-музей Гоголя закрилася для широкого загалу вже на початку 1910 р. з цілком зрозумілих причин. При цьому була ще низка колізій юридичного характеру, які унеможливлювали функціонування Гоголівської кімнати. По-перше, в статуті Історико-філологічного інституту князя Безбородька, звичайно ж, не було згадки про музей (чи кімнату) як окремих структурний підрозділ інституту, а значить, не передбачалися видатки на його утримання, поповнення і т.п.; по-друге, все, що було в експозиції кімнати Гоголя (крім нот і газет), було записано на баланс бібліотеки, а кімната не мала своєї інвентарної книги (було тільки висловлено бажання її мати [37]) і печатки, яку теж планувалося замовити [38]; по-третє, кімната Гоголя працювала за відсутності інструкції чи положення (чи тим більше статуту) про її функціонування, і тому конференція інституту 23 січня 1910 р. цілком слушно відклала прийняття проекту інструкції «до остаточного з'ясування питання про приміщення для Гоголівської кімнати» [39]. Крім того, тоді в 1909-1910 рр. інститут переживав непрості часи недостатнього фінансування, а директор І. І. Іванов, як вже згадувалося, проводив режим економії коштів, і тому непередбачені додаткові витрати на створення музею були просто невідомими для навчального закладу.

Отже, всі зазначені обставини вказували на те, що кімната Гоголя, не маючи окремого приміщення і нормативного документа, який би засвідчував її статус, не могла працювати в режимі музею і приймати групи відвідувачів.

Зауважимо, що протягом 1911-1913 рр. музей не працював для відвідувачів.

25 січня 1914 р. на конференції інституту було заслухано «пропозицію п. Директора про необхідність перетворити так званий Гоголівський музей, що існує при фундаментальній бібліотеці Інституту, в іншу установу внаслідок того, що кількість предметів, які відносяться до великого письменника, надто невелика, і тому сховищу, де вони зберігаються, аж ніяк не личить називатися музеєм» [40]. Конференція одногосно ухвалила «скасувати постанову Конференції від 4 грудня 1910 р. і, відповідно до пропозиції п. Директора, утворити замість т.зв. Гоголівського музею історичну кімнату Інституту імені Гоголя для зберігання пам'ятних предметів, які відносяться і до життя великого письменника, і до історії цього вищого навчального закладу взагалі, в якому він отримав освіту» [41].

Така реорганізація, мабуть, зачепила за живе організатора цього зібрання П.О. Заболотського, який на той момент уже не працював у інституті. Ймовірно, що саме він був натхненником (а то й автором) публікації допису в №13687 газети «Новое время» (яку, до речі, в інституті передплачували) в квітні 1914 р. під заголовком «Злочлочения с Гоголевским Музеем», де в перекрученому вигляді було змальовано ситуацію, пов'язану з рішенням конференції. У відповідь на цю публікацію Й. Леціус надіслав до газети «Новое время» своє спростування, де, зокрема, зазначав: «Вся замітка від початку до кінця є суцільною мерзенною інсинуацією. Автор, який, звичайно ж, добре відомий кожному ніжинцю, скаржиться на те, що нібито я знушаюся над пам'яттю Гоголя, що я знищую організований П.О. Заболотським Гоголівський

Музей [...] П.О. Заболотський наполегливо називав цю кімнату «Музеєм», хоча зібрані ним матеріали ні в кількісному, ні в якісному відношенні не виправдовують такої гучної назви [...] Це була кімната з небагатьма предметами, що мали відношення до Гоголя, а досить багатьма, що ніякого відношення до нього не мають і ніякому російському серцю не є дорогими, хіба що тільки серцю Заболотського, організатора «Музею». Проте, ім'я їй (так в тексті мався на увазі «Музей».- П.М.) було дане не Конференцією, а тільки п. Заболотським. У «Музеї» навіть зберігалася одна коробка з-під цукерок із зображенням Тараса Бульби, а стіни були обвішані засохлими вінками з брудними стрічками. Такими ж вінками і стрічками була обвішана також тумба, що щезла зі студентської спальні, на якій організатор «Музею» поставив гіпсовий бюст Гоголя. Все це було зовсім негідне Гоголя, негідне Вищого Навчального Закладу і являло собою якусь фальш» [42].

Те, що запропонував Й. Леціус і конференція одностайно підтримала, було, звичайно ж, не якимось оригінальним витвором директора. Такою ж (щодо гоголівського зібрання) була позиція і попереднього директора І.І. Іванова. Але те, що можна було робити росіянинові Іванову, аж ніяк не могло зійти з рук німцю Леціусу.

Дії ж директора Інституту щодо гоголівського зібрання були цілком логічними і виправданими і ніякого замаху «на пам'ять великого письменника» (як писав губернатор І.І. Стерлігов на ім'я попечителя округу) [43] не було й близько. Ці дії директора Й. Леціуса звелися, власне, до двох пропозицій, підтриманих колективом: ухвали про винесення з музею вінків і одноголосного рішення про те, що зібрання треба все-таки іменувати кімнатою, а не музеєм. А хіба вінкам, покладеним до пам'ятника М. Гоголю, а потім переданим міською владою до інституту, місце в музеї? І в що могли перетворитися за п'ять років ці вінки із живих квітів? Відповідь очевидна. Що ж до найменування кімнатою чи музеєм зібраної гоголіани, то після відомої ухвали правління про припинення відвідин зібрання і відсутності окремого приміщення для нього, називати це музеєм було б видавати бажане за дійсне.

Розголос цих рішень директора Й. Леціуса був досить гучним. Недоброзичливці (в тому числі, як вже зазначалося, і П.О. Заболотський) організували серію публікацій у пресі, вдаючись до перекручування фактів і відвертої брехні. Це змусило окружне начальство вимагати від директора пояснень. Так, наприклад, 30 квітня попечитель Київського навчального округу надіслав Й. Леціусу листа, де, посилаючись на публікацію у № 2 «Українського студента» за 1914 р., стверджував, що «в інституті велася боротьба між українцями і великоросами і останні вказували Вашому Превосходительству на цілковиту безкорисність виписки малоруських книг до бібліотеки Інституту, проте Конференція Інституту перешкод не вчинила і книги були виписані. З цим у зв'язок подається скасування, що сталося начебто за Вашим розпорядженням, гоголівського музею, що знаходиться в інституті, і заміна його кімнатою видатних вихованців, причому з музею всі вінки начебто були винесені і розміщені у вбиральні» [44]. Відповідаючи попечителю округу, Й. Леціус, зокрема, зазначав: «ні мені, ні кому-небудь з професорської колегії нічого не відомо про те, щоби «Ніжинський Історико-філологічний Інститут об'єднався з іншими навчальними закладами» в українському рухові. Під Інститутом, у даному випадку, звичайно, можна було б розуміти тільки студентів, а серед останніх значно переважають великороси, які стоять зовсім поза так званим українським рухом. Крім того, ні я, ні Інспектор Інституту, ні наставники, які знаходяться у постійному контакті зі студентами, ми всі не помічаємо ніякого антагонізму між студентами-великоросами і студентами-українцями. Що відбувається у серці кожного, ми, звичайно, не знаємо, проте ми не бачимо ніяких проявів племінної ворожнечі і помічаємо тільки мирні товариські стосунки. Політика, наскільки взагалі можна бачити, серед студентів зовсім відсутня» [45]. Крім того, директор додавав, що студенти-великороси ніколи не вказували йому на цілковиту безкорисність яких-небудь книг українською мовою [46]. Наприкінці листа Й. Леціус зазначав: «на мою думку і на думку інших професорів і викладачів наклепницькі кореспонденції про Ніжинський Історико-філологічний інститут у різних газетах не припиняться, доки в Ніжині буде жити і діяти один пан

(має на увазі П.О. Заболотського. – П.М.), який мило посміхається, і котрий, на моє глибоке переконання, грає тут сумнівну роль. Якщо тільки цей пан знайде собі інше поприще, мені, ймовірно, вже не треба буде знову і знову давати необхідні пояснення з приводу різних брехливих кореспонденцій»[47].

Проте активна діяльність Й. Леціуса на посаді керівника навчального закладу була припинена війною. 17 липня 1914 р. Ніжинська міська управа повідомила директора, що внаслідок оголошеної мобілізації «...підпорядкований Вам навчальний заклад з 17 липня буде відведено для розміщення запасних нижчих чинів»[48]. А вже через 5 днів директор доповідав попечителю Київського навчального округу, що «з 19 липня, у зв'язку з мобілізацією, зайняті під приміщення запасних нижчих чинів, закликаних до дійсної військової служби, в головній будівлі [...] Інституту всі аудиторії, 6 камер, рекреаційний зал і всі приміщення гімназії, за винятком бібліотеки і фізичного кабінету»[49]. 9 серпня правління інституту ухвалило «тимчасово закрити інтернат, оскільки всі його приміщення, навіть всі господарські, разом з господарським інвентарем надані лазарету, що відкривається. Протягом 12 серпня казеннокошті студенти повинні виселитися до міста на приватні квартири»[50]. Директор інституту клопотався перед міською управою про допомогу в отриманні для студентів, які виселилися з інтернату, дешевих квартир, оскільки вони мають утримання всього на 20 руб. 53 коп. на місяць [51]. Крім того, він добився від управи передачі для функціонування інститутської гімназії щойно збудованої будівлі училища на вул. Дорогинській [52], а для молодших класів інститутської гімназії прохав передати приміщення у колишньому будинку Руссо, який знаходився навпроти інституту. Він також повідомляв управу про те, що член управи Матвієнко заявив про можливість розмістити студентів у будинку Чернова по Лицейській вулиці [53]. Тоді ж Й. Леціус прохав попечителя округу дозволити участь педагогічного колективу у діяльності місцевої благодійницької організації і переказу їй відрахувань від зарплати, а саме 2%. Попечитель дозволив колективу брати участь у благодійницькій діяльності, а 2% відрахувань наказав спрямовувати на депозити Управління навчального округу «на потреби війни»[54].

Що ж до госпітально, то його облаштування спочатку було за рахунок інституту, який надав для цього 100 ліжок, 100 матраців, 100 великих подушок, 100 малих подушок, 200 великих і 200 малих наволочок [55]. Перших поранених привезли до інституту 9 жовтня (70 чол.), а 18 жовтня – другу партію (320 чол.). Поранених зустрічали ще на вокзалі, а також в інституті санітарні загони студентів і гімназистів, які заносили до госпіталю важкопоранених солдатів на ношах або на руках [56]. З початком війни для Й. Леціуса ставало цілком очевидним, що нормальна життєдіяльність інституту вже буде неможливою, а його проекти перебудови навчального закладу (до яких він взявся з такою енергією) і справді будуть відкладені ad Calendas graecas.

Напередодні і особливо з початком війни з Німеччиною (19 липня 1914 р.) шовіністичний чад і антинімецькі настрої у російському суспільстві досягли небаченого раніше розмаху. Роздуті інсинуації навколо директора (німця за походженням) Й. Леціуса і його сім'ї викликали недовіру і підозри у місцевої влади (міста і губернії), а потім перекинулися на вищий рівень. Розпочалося все, мабуть, з того, що повітовий військовий начальник через декілька днів після зайняття запасними будівлі інституту надіслав директору листа, де докоряв йому за нібито «сухе» ставлення до закликаних на військову службу. У відповідь Й. Леціус надіслав свого листа, де передовсім дякував військовому начальнику за порядок в інституті, а на докір про «сухе» ставлення написав, що «він знає свій обов'язок, був і буде завжди вірним своїй присязі і доводив це дієво не один раз, особливо в тяжкі дні 1905 року» [57]. Зарозумілий солдафон свою хамську сутність виявив у новому листі до директора. Цей «шедевр» епістолярного жанру (у стилі персонажів М.Є. Салтикова - Щедрина) варто подати повністю: «Мне выразить благодарность может только мой начальник, от Вас не принимаю, считаю что таковое может писать только по меньшей (так у тексті. – П.М.) мере, не понимающий. Ваша родословная меня не интересует, за сим по сему прекращаю всякую переписку. Полковник [підпис нерозбірливий. –

П.М.]»[58]. А далі дійшло до того, що жандармське управління встановило нагляд за листуванням і особою Й. Леціуса [59].

7 серпня 1914 р. ніжинський поліцеймейстер доносив чернігівському губернатору І. І. Стерлігову: «Останніми днями в місті Ніжині поширилися чутки про те, що дві дочки Директора Ніжинського Історико-філологічного Інституту кн. Безбородька – Йосифа Андрійовича Леціуса знаходяться в даний час в Німеччині і стали там сестрами милосердя на театрі воєнних дій, доглядаючи поранених Німецької армії, яка діє проти Росії. Населення міста Ніжина взагалі і раніше якось недружно ставилося до Леціуса, а тепер же, внаслідок того, що він за походженням німець і під впливом подібних чуток, що поширилися, серед населення з'явилося прямо вороже налаштування проти нього[...] Леціус викликав вороже до себе ставлення з боку більшості населення міста Ніжина тим, що нечуйно поставився до патріотичної маніфестації, яка була тут 22 минулого липня у зв'язку з оголошенням того дня Височайшого Маніфесту про війну з Німеччиною»[60] і далі повідомляв, що за рапортом Леціуса «маніфестанти нібито «увірвалися» в інститутський двір і «ломалися» в парадні двері головної будівлі з метою взяти портрет Государя Імператора і прохав про недопущення на майбутнє маніфестантів до інститутського двору»[61].

Губернатор І. І. Стерлігов у свою чергу в листі до попечителя округу А. М. Деревинського, зокрема, писав, що «у березні місяці цього року (так у листі. – **П.М.**) директором Ніжинського інституту Леціусом було порушено питання про знищення в інституті музею М. В. Гоголя, заснованого в 1909 р. в столітню річницю великого вихованця гімназії вищих наук (нині інститут) князя Безбородька. Через декілька тижнів після цього, вінки, що були покладені в день заснування музею, за наказом Леціуса були перенесені до вбиральні, якою користуються професори», додаючи, що «переслідування всіма доступними засобами переконаних російських людей і небажання стати близько до представників російського суспільства у Ніжині, викликали вкрай неприязне ставлення до директора інституту...», губернатор увінчав це висновком, що «перебування на посаді керівника майбутніх педагогів людини подібного спрямування може потягти за собою вкрай небажані для російської школи наслідки» [62]. Губернатор прохав також попечителя перевести з Ніжина «директора Інституту Леціуса хоча би на час війни» [63].

Губернатор додавав до свого листа і довідку, де йшлося про те, що в 1907-1909 рр. Й. Леціус, будучи професором Київського університету св. Володимира, належав до групи лівих професорів, і коли М. Грушевський хотів посісти університетську кафедру історії, а окружне начальство запропонувало університету цього не допустити, то прихильники М. Грушевського його все ж обрали. Губернатор називає серед затятих прихильників професора М. Грушевського і Й. Леціуса та додає, що Й. Леціус винен у тому, що професорська колегія тоді провалила балотування відомого своїми патріотичними поглядами В.І. Савву (який, до речі, до того якраз працював у Інституті князя Безбородька. – **П.М.**) [64]. А на завершення губернатор виводив безапеляційний висновок: «Взагалі сім'я Леціуса майже не володіє Російською мовою, діти його отримали освіту і виховання в Німеччині і, ця сім'я ставиться до всього російського з великим упередженням» [65]. Крім того, жандармське відомство підкинуло інформацію, що брат Й. Леціуса – Оскар Леціус – приходський лікар у містечку Пельве Верроського повіту Ліфляндської губернії – за своїми поглядами затятий німець-балт, що глибоко ненавидить росіян і дотепер постійно говорить про перемогу народу з більш високою культурою [66].

Про те ж саме усунення Й. Леціуса з посади директора інституту йшлося і в проханні губернатора до військових властей, і вже 31 серпня І. І. Стерлігов отримав зі штабу Київського військового округу повідомлення про наказ перевести з Ніжина директора Й. Леціуса [67]. Тиск військових справив свій вплив і на Міністерство освіти, і міністр розпорядився в листі до попечителя округу запропонувати директору (після виходу з відпустки 20 жовтня) написати прохання про звільнення від служби, що врешті-решт і сталося 10 жовтня 1914 р., коли Й. Леціус подав відповідне прохання [68].

Наказом від 10 грудня 1914 р. він звільнявся з посади директора (з 20 жовтня цього ж року). Як повідомляв тоді колишнього директора інспектор інституту І.І.Семенов, Й. Леціус повинен був повернути зроблений перерахунок його утримання з 20 жовтня по 1 грудня в сумі 744 руб.16 коп. [69]. Це, звичайно, було не зовсім коректним з боку інспектора, адже до 18 грудня (дата повідомлення від І. І. Семенова) Й. Леціус не знав про звільнення.

Після отримання наказу про звільнення, колишній директор разом із сім'єю виїхав до Самари, звідки 9 січня 1915 р. написав до Ніжина листа, у якому повідомляв, що надіслав запит до міністерства і «якщо Міністерство обґрунтує, що я зобов'язаний виплатити ці гроші, я їх негайно надішлю» [70]. Крапку в цій історії поставило міністерство. 18 лютого 1915 р. попечитель округу повідомив І. І. Семенова, що «Міністерство ухвалило, що цей перебір (тобто 744 руб.16 коп.– П.М.)..., повинен бути залишеним без стягування і прийнятим на рахунок казни» [71].

Крім того, інспектор інституту І. І. Семенов (до речі, саме він виконував обов'язки директора інституту за відсутності Ф. Ф. Гельке, І. І. Іванова і Й. А. Леціуса) звинуватив Й. Леціуса і економа А. Тарасевича у величезній втраті інститутських коштів. Так, зокрема, у листі (точніше було б – доносі) на ім'я попечителя округу від 22 листопада 1914 р. (тобто ще до отримання наказу про звільнення Й. Леціуса) він писав про те, що «було витрачено з вересня 1913 р. до вересня 1914 р., тобто за рік служби Леціуса і Тарасевича близько 7 тис. рублів. А проте, незважаючи на такі витрати, для Інституту і Гімназії не було зроблено нічого...» [72]. Така констатація була справжнім накладом, адже, за наявними документами опис ремонтних робіт, проведених тільки за літо 1914 р., за кошторисом становив 9119 руб. 07 коп., а архітектор округу Лістовничий підтвердив, що якість робіт є належною [73].

Більше того, І.І. Семенов спробував перекласти на Й. Леціуса ухвалу суду про виплату інститутом підряднику Зеленьку 381 руб.71 коп. за зроблене ним утеплення стелі головної будівлі інституту ще в 1914 р. і не оплаченим. І.І. Семенов звинуватив Зеленьку у нібито неякісному виконанні роботи, яку довелося начебто переробляти на суму 438 руб. 92 коп. Виходячи з цього, І.І. Семенов у листі до попечителя округу 26 листопада 1916 (!) р. запропонував витрати (чомусь на 616 руб.92 коп.) стягнути з Й. Леціуса, як завдані ним збитки інституту [74]. І це через два роки після звільнення Й. Леціуса і взагалі за його відсутності в Ніжині!

На жаль, мало що відомо про особисте життя Йосифа Леціуса і зовсім нічого про його останні роки. У сім'ї Йосифа Андрійовича і Марії Петрівни Леціус (Стеллінг) було шість дочок: Вольтруда (1888 р.н.), Гільдегунда (1890 р. н.), Гельга (1892 р. н.), Герда (1894 р. н.), Альмута (1896 р. н.) і Адельгерда (1900 р. н.) [75]. У Ніжині професор Й. Леціус очолював також жі історико-філологічне товариство вузу, яке збиралося на свої засідання майже щомісячно.

Після звільнення з посади колишній директор разом із сім'єю деякий час проживав у Ніжині по вул. Дорогинській (тепер Івана Франка), 7, а 24 грудня 1914 р. на вимогу властей сім'я Леціусів переїхала на проживання до Самари [76]. Останню звістку про себе він подав 19 січня 1915 р. Колишній директор написав листа з Самари виконувачу обов'язки директора інституту І.І. Семенову, де прохав залишені ним у його квартири речі передати А. Тарасевичу [77]. Крім того, в 1917 р. після повалення самодержавства Російська Академія наук виступила на захист Й. Леціуса та інших професорів (німців за походженням), які були усунуті із займаних посад і депортовані в різні райони імперії після початку Першої світової війни. 15 травня загальні збори академії ухвалили резолюцію такого змісту: «В епоху, коли Міністерство народної освіти прагне заглибити гріхи недавнього минулого і несправедливості стосовно до професорів, що були в немилості – доречним було б нагадати п. міністру народної освіти про сумну долю професора Кнауера і професора Леціуса і прохати про повернення їх на місця і посади, які вони були вимушені залишити під тиском політики старої влади» [78]. На жаль, немає достовірної інформації щодо того, якою була відповідь міністерства і чи взагалі була якась реакція на прохання Академії наук.

Таким чином, навіть короткий період роботи Й. Леціуса в Історико-філологічному

інституті князя Безбородька виявив його непересічний талант адміністратора і господарника, педагога і просто інтелігентної людини, для якої сумлінне виконання своїх обов'язків було пріоритетом. Висловимо припущення, що якби не початок Першої світової війни і дезорганізація у зв'язку з цим нормального ритму роботи інституту та депортація директора з Ніжина, то Йосиф Андрійович Леціус зміг би якісно перебудувати навчальний процес і надати навчальному закладу справді друге дихання. Проте це тільки припущення. Умовного способу історія не визнає.

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі: ВДАЧОН), ф.1105, оп.1, спр.1955, арк. 32 зв.
2. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр. 1833, арк.9, 15, 70 зв.
3. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1888, арк. 85-86 зв.
4. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1972, арк. 6 зв.
5. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр.1888, арк. 103 зв.
6. Там само. - Арк. 119.
7. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1972, арк. 2.
8. Там само. – Арк. 7 зв, 12 зв, 22-23 зв.
9. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1833, арк.45.
10. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1837, арк. 4 зв.-5.
11. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1955, арк. 33 зв.
12. Там само. – Арк. 32 зв.
13. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1888, арк.116 зв.-117.
14. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1951, арк.1.
15. Там само. - Арк. 3а.
16. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1955, арк. 33 зв.
17. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1951, арк. 3а-3б.
18. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1833, арк.53.
19. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1951, арк.4-5.
20. Там само. – Арк. 5 зв.
21. Там само. - Арк. 23.
22. Там само. - Арк. 73-74.
23. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1837, арк.1 зв.
24. Там само. - Арк.8-8 зв.
25. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1971, арк.1 зв.
26. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1896, арк. 3.
27. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1971, арк.1 зв.-2.
28. Там само. – Арк. 12 зв.
29. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1838, арк. 5.
30. Там само. – Арк. 7.
31. Там само. – Арк. 9, 24.
32. Там само. – Арк. 1.
33. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1894, арк. 4.
34. Детальніше див.: Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії /Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. - Ніжин, 2005.- С.173-175.
35. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1592, арк. 2.
36. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1538, арк.102 зв.
37. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1664, арк. 91.
38. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1592, арк. 2.
39. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1664, арк. 3.
40. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1971, арк. 2.
41. Там само. - Арк. 2.
42. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1833, арк. 48-48 зв.
43. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі: ЦДІАК), ф. 707, оп. 83, спр. 48, арк. 45 зв.
44. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1955, арк. 47.
45. Там само. – Арк. 48.
46. Там само. – Арк. 48 зв.
47. Там само. – Арк. 49 зв.
48. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1959, арк. 3.
49. Там само. - Арк.7.
50. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1972, арк. 75 зв.
51. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1959, арк. 12.
52. Там само. - Арк. 21.
53. Там само. – Арк. 28.

54. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1962, арк. 6-7.
55. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1959, арк. 29.
56. Там само. - Арк. 62.
57. Там само. – Арк. 11.
58. Там само. – Арк. 13.
59. ЦДІАК, ф. 1439, оп.1, спр. 1608 (мкф), арк. 22.
60. ЦДІАК, ф. 707, оп. 83, спр. 48, арк. 37-37 зв.
61. Там само. – Арк. 37 зв.
62. Там само. - Арк. 43 зв.-45 зв.
63. Там само. - Арк. 38.
64. Там само. – Арк. 45.
65. Там само. – Арк. 45 зв.
66. ЦДІАК, ф. 1439, оп.1, спр. 1608 (мкф), арк. 22.
67. ЦДІАК, ф. 707, оп. 83, спр. 48, арк. 39.
68. Там само. – Арк. 48-49.
69. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1833, арк.80.
70. Там само.- Арк.84.
71. Там само. - Арк.87-87 зв.
72. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1891, арк.39 зв.
73. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1956, арк.120-122.
74. Там само. - Арк.156.
75. ЦДІАК, ф. 707, оп. 83, спр. 48, арк. 28.
76. ЦДІАК, ф. 1439, оп.1, спр. 1608 (мкф), арк. 27, 34.
77. ВДАЧОН, ф.1105, оп.1, спр.1833, арк.92.
78. Цит. за: Черкезьянова В.И. Немцы – російські учені в роки Першої світової війни: Епізоди з історії Академії наук // режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pni/2008/08ivcozu.pdf.

В дослідженні прослідковується історія директорства Йосифа Лециуса в Інституті князя Безбородко, яке не було продовжительним (один рік). На основі використаних архівних документів виникає фігура умілого адміністратора і господарника, талантливого і дальновидного педагога, який предприняв спробу кардинальної перестройки Інститута і котра, к сожалению, не по его вине не была завершена.

Ключевые слова: Историко-филологический институт князя Безбородко, гимназия, Академия гуманитарных государственных наук, комната-музей Гоголя, Министерство народного просвещения, депортация.

The history of Yosyph Letsius' directorship which wasn't a long one (a year) is retraced in the research. On the basis of the studied files one can see the figure of a successful administrator and manager, a talented and far-sighted pedagogue who made an attempt of the cardinal reconstruction of the Institute which unfortunately wasn't completed not through his fault.

Key words: the Prince Oleksandr Bezborodko Historical-Philological Institute, gymnasium, Academy of State Humanities, Gogol's room-museum, Ministry of Public Education, deportation.